

1

16

Go rula go tetla le nelemo e mengwe.

Ana ke maina a dilo tse di rulwago mono nageng ya gesu ke matsepe, narumo, mesebe, maketsoka, magagane, petlwana mefiri, rakelemese, dipheta, byale e le ba rula ka noto, byale mafika a go rula, maswika a mantso. Tsena tsa ka godimo di dirwa ka ditai byale tsena dia betliwa le go diriwa letsopa kota, legapa, lenti, mabyang, motolo, letlalo, mokgopa.

Letsopa ke boraga bya ba bo epago fase, bo nyakilo ka byo lontso, empa bo tibile ka bosehla. Ka byona ba dira dipitsa le merifi, byale pele ga gore ba bope pitsa ba swanetse go thoma ba kgotla letsopa ka leswika la lwala le le fedilego la sekgotlopi-tsa.

2

Pitsa byale mmopi wa pitsa ke moka o nyakela leswika la setheui thedi la phaphati ke moka a thomela pitsa godimo ga lona, e re bo sesu bya onela godimo ga leswika ke moka ba bo sikinya gore bo no dula godimo ga leswika ka ntle le go mamarela leswika. Byale ke moka mmopi wa bopa go fihlela e fihla mowe a ratago e fihla gona. Ge ba bopa pitsa mmopi o swanetse go ba le metsi kgaufsi le thithelo moropegetso ke wa mafello. Metsi ka ona la kolobisa gore letsopa le kolobe, byale gore ge ba bopella le kgone go swarana. Byale ge a feditse go bopa ba e bega kowa gore e ome, byale ge e omile ba tsea thithelo ke moka ka ritela pitsa ba e ritela kateng le ka kgakala, thithelo ena ba fela la e fakela ka metsing le yona pitsa ba fela ba e pyela ka metsi gore thithelo e kgone go dira mosoro wa yona gabotse.

Byale ge ba e ritela ba sila letsoku letsoku ke leswika le lehubedu, ba le epa ka fase, ke moka ba tlotsa pitsa ba ritela, ke moka la mamarela letsopa ke moka wa bona pitsa e le botse kudu. Byale kowa molomong wa pitsa ke moka ba dira mapheso gona mowe maphesong ke moka

- 3 ba ritela ka moropegetso, ke leswika le lentso, ke moka ba dira ka lona. Dipitsa ke tse dikgubedu, ka fase ga mapheso ke tse dintso, byale ke moka pitsa e fedile, ba di bega moriting kudu ka ditibeng gore di ome ga ba di somisi selo, le yena mmopi e so a thabe kudu ka gobane e so di tshobiwe, byale ge a sa di beile gore di ome ke moka mmopi o tsama a nyakela dilati le go topa dibi go tshoba dipitsa. Byale o tsogela ge di tshoba e sa le gosasa ke moka ba di kgobakanya felo go tee, ke moka ba tsea dimati goba dibi ba di lokela ka gare ga dipitsa, byale tse dingwe ba di bea godimo ga tsona byale ba gotsaletsa mollo byale mmopi o tla hlwa a le mosorong o mogolo wa go hlwa a kgotheletsa dipitsa gore di swe. Byale mowe pitsa e e sa kago ya bopega gabotse e a nya, tse dingwe di no dira menthe fela ba di somisa byale mowe tse di sakago tsa palega ke tsona tsewe a ilego a kgona go di bopa. Ge a di
- 4 tshubeletse go etsa lehono o swanetse go tsoga a di tsea ka moswana.

Byale ke moka o di isa ka gae, byale modiro wa tsona o fedile diletetse fela gore di sabiswe goba di tsame di bapatswa. Ge motho a e tla go saba pitsa, byale mmopi o swanetse go hlalocetsa mosabi gore wa e bona pitsa e ke mogako, byale o swanetse go kga metsi ka yona o a bee ka yona go fihlela matsatsi a matelele, byale ge e sa swa o tla bona e nya, o gome o e buise o tle o tsee e ngwe. Pitsa e rekiswa ka mabele ke gore mosabi o swanetse go tshela pitsa ya tlala ka ona aowa ke moka o feditse o swanetse go tloga le pitsa. Merifi le yona ba no bopa byale ka ge ba bopa dipitsa byale yona ke e menyana, ya go sebela merogo. Byale yona ke e mentso, ka gobane ba ritela ka moropegetso fela, le yona e tshubiwa tsatsi ka le tee le dipitsa byale yona e kaone ka gobane ga se gantsi e ka dula e nya. Ke gore ke tse dinyana byale mmopi ge a bopa tsona ga di mo fetse pelo. Le tsona

5 di sibiwa ka mabele ba no e tlatsa ka ona yaba ke moka o sabilwe,
 le ona ge o ka ya wa nya, o swanetse go boetsa ga mmopi wa dipitsa,
 a gore a mo fe o mongwe. Ka morago lesone la matsatsi ge mmopi
 a ka bona ba sa di buisi aowa o tla ba le legono la gore dipitsa
 di swele, e le gore le yena mmopi a no dula a re tuu aowa, wa bu-
 tsetsa goba ba dulago kgauswi le mosabi.

Eyale dipitsa di na le maina a tsona ge ba setse ba di somisa
 maina a tsona ke ana, ke pitsa ya byala, serafelo sa mapoto,
 madipihlo ke gore ke pitsa e ba bea dipihlo ka yona, nkekele ewe
 ke pitsa e kgolo kudu barego ge ba kakoletse byala ka yona yo mongwe
 le yo mongwe a nwa a kgolwa, ge batho ba se bakae ke moka ba ba
 bathokolla ba beya. Baeta ke a dipitsa tsa go pyatlega le ona ba
 a somisa ba surisa go sila motsoko go fela dikolobe, go hutselatsa
 dimpyanyana le go khurumetsa dipitsa tsa go apega le disego dipitsa
 6 tsa boswa le tsa merogo ba khurumetsa ka ona, le ge motho a babya
 ba mo lemaga madi a gagwe ba tshela go ona.

Eyale ba tho bawe e lego babupi ba dipitsa mono nageng ya gesu
 ke ba ga Mabakane le ba ga Popela. Dipitsa di bopa ke basadi,
 kudu ba kgekolo, byale ge mosadi a bone kgwedi a na molao wa gore
 a e a tswarele dipitsa, ka gobane ba ka re ge ba e ya go di tshuba
 tsa palega ka moka.

Kota e dira dilo tsena, mahudu, mese, mafehlo, maho, dikgamelo
 megopo, botsorwane, mabati maselo le maforo. Mogopo tsena le tsona
 di na le babetli ba tsona kudu go betla balaudi ba ga Tselane.
 Mogopo ba betla mehlare ena, morotho, morotho mabe a le morula.
 Eyale megopo ba betla ka dipetlwana le magagane, ba ripa kota
 yaba diripana tse dikoto ke moka ba thoma go betla, kateng go ona
 ba kgoba ka petlwana ba re go fetsa go kgoba ke moka ba o phuseletsa
 moloreng wa dikgomo ka sakeng o dira matsatsi a mahlano, ba direla
 gore wa se ke wa

7 palega, byale ge la o enrolotse ba kgona ba o thakgella, byale ke moka o fedile go setse fela ge o thakgella ke basadi ka mogaudu. Mogopo ke o mosehla, byale o mongwe e no ba titikwana o mongwe ba dira maotwana a mane byale ba ba ba o dira mokgoko wa go tswara ka ona. Go na le mogopo mongwe o mogolo ba re ke legopo lona ke la ka mosate le na le maoto a mane, fela ga le na mokgoko, ke la go jela dinama ka gare tsa kgoro, lona ba betla la moroto ke le lehubedu.

Dikgarelo le tsona e sa le meloko ya gabo meropo empa tsona ba di dira byale ka dipitsa byale ba di dira mekgoko ka mo le ka mo e mmedi gore ge o e tswara o e tsware ka matsogo a mabedi.

8 aho mehlare e e tsebegago gagolo ya go betla maho le mafehlo ke monlatwa, mphahla, mohlumi ke yona mehlare e e tilego godimo ga ona. Byale leho lena le kgoti ka yona ba fetola merogo ka theko e ngwe ke leho la go tsola boswa. Ba thoma ba le kgoba ka mowe ba tsolago boswa ka lona yaba phaphati, le lona byale ka ge mehlare ewe e le e mesehla ge ba e tlositse makgata, ke a mesehla. Lefehlo ona ba no betla yaba ditlototo, fela hlogong ga lona ba dira mebatlo e mene, byale ba thula masoba a mabedi ka morokola, ke moka ba betla dipate tsa phata-lewana ba thwela, ke moka le fedile byale le loketse fela go fela tsa go ja. Byale molao wa maho le mafehlo, monna ga swanela go teiwa ka ona ka baka la gore a ka tlaela, go byale ka dimpya le tsona di ka re ge di rakisa phoofolo ya tsea mogee, ke gore go rakisetsa theko. Mafehlo le maho a betlwa ke banna empa s somiswa ke basadi. Ge mosadi monna wa gagwe a sa kgone go betla, ge a bona gore a nao o swanetse go ya ga babetli go saba gona, byale ba saba ka ditloo tsa go tlala hlaana. Ke yona sabo ya tsona, fela ge o nyaka leho

9 le lefehlo ke diniaana tse pedi tea ditloo. Lefehlo ge pitea e bela ge ba tshela bupi ba fehla ka lona, le go fagela, byale ge ba fagetse ka lona, ke moka la mafello ke go fetola ka lona, byale ke moka ba fa ngwanenyana wa gora ka morago wa lehlatwa. Eyale lefehlo le na le thailo e ba rego thaai kgomo ya bopape ya kgitlegela ka budibeng ka sala ke tswere ka botshoba, ke moka go dimula ga yona ba re ke lefehlo ka gobane o le lokela ka pitseng wa sala o le tswere o fehla. Molao o mongwe wa lefehlo ba re mosemanyana goba monna ga gore lefehlo ka baka la gore ba ka thoka matswele gammogo le lona leho.

Mahudu lona a na le basila e sa le bona balaudi ba ga Tselane, ba bangwe ba no betla empa le ge ba sa kgone, gabotse ba no ba batho ba eega bona ba fela ba re kgane ke ge mogwera a tletse hlokwa.

10 Eyale mahudu ba betla a morula le morotho ke a magolo, ge ba betla ba lekantsha ka dikhuru, ba dira marago a magolo a gore le eme ka ona ke moka ba dira molomo o mogolo, ba kgoba ka dipetlwanana, ba di loutsitse kudu le gona mifini ya tsona e swanetse go inama kudu le tsona ke tse ditelele kudu gore dikgone go fihlella fase. Eyale lehudu le lona pele ga gore ba le thakgelle, ba le epela ka sakeng la dikgomo gore le thome le hurahurela gore ge ba le thakgella la se ke la palega. Lehudu motho a swanela go dula godimo ga lona ge motho a ka dula godimo ga lona ba phakisa ba motswara le motlabo. Eyale ka Maforwane o be a dula a botsa mosadi wa gagwe taba e, byale mosadi a fela a re go mokgalabye ke tsa kgale, bagologolo ba bolele maaka, aowa, mokgalabye a mo homolela.

Eyale ka tsatsi le lengwe gwa ba le mabyala motseng wa Maforwane le matheko a mangwe aowa, ba hlwa ba enwa mabyala, go fihlela letsatsi le dikela letsofi le tswara. Motlabo wa mosadi wa Maforwane a le gona,

11 byale ka ge mokgalabye a be a na le basadi ba babedi ke moka a tagwa ka ntlong ya mosadi yo mongwe, byale mosadi yola a ra motlato wa gagwe gore a ree ro robala ka ntlong ya ka mokgalabye le ge a robetse ga tsoge bosego. Aowa, byale ka ge monna le yena a kwa byala a ya a robala le mosadi. Ntlo ya monna yo mongwe a e na boroko, ke seema sewe, ke gore monna a kata ke boroko, mosadi o swanetse go mo sikinya, le ge meso e nka e swanetse go kwa ke bona, byale a tshabe e sa le bosego phiri tshaba moso morwa monna moloi a bonwe ka mahlo.

Eona a ba ka kgona go dira byale ka baka la byala ba ile ba lala ba raloka, byale mafelo ba kata ke boroko, go fihlela letsatsi le hlaba ba sa robetse, ba motse ba tsoga ka moka gammogo le mong wa motse, a ba a kakolela phihlo, byale a lebella a bona gore mosadi yo mongwe a bonale, a ya ntlong ya mosadi gore a yo mo tsosa byale ge a bula lebati ke moka ba thoma go phafoga, yaba mong wa motse a makala, ge a bona taba e aowa, a gakanega a se ke a kgona le go bolela selo, aowa, monna a tsolla lebati a tloga, sehlotlolo sa bula lebati sa tshaba. Ge a fihlile gae, a romela sebaka sa ya go rapela, aowa, mong wa mosadi a re monna yowe a gomele mosadi wa ka, ga go na molato a se ke a boeletsa taba e ga ke nyake.

12

Iyale mokgalabye a re go mosadi sewe bagologolo ba rego se a ila ba reresa lehono o bone, lehudu ga ba dule godimo ga lona. Modiro wa lona ke go setla mabele fela.

Mose ke ona owe ba setlago ka ona, o na le seema se ba rego mose a o lebale lehudu la ona ke gore le ge mokgalabye a ile a re monna a gomele mosadi a ka se a mo gomela ba tlo dio tisa tisa go utama.

Iyale mose ba betla wa mososo le motlouma ke yona e tilego. Mose ka hlogong ga ona ke go go koto, ka mo ba setlago ka gona

13 go lekane le matswarong.

Meropa e betliwa ke bona ba ga Tselane, le yona ke mediro ya banna. Meropa ba betla morotho le morula, ba betla polobolo ya mohlare goba ba re ge lehudu le phulegile ka maragong ke moka ba napa ba dira moropa, fela moropa ka maragong ga ona ke go gosese, byale ka molomong ba bapola ka mokgopha. Ba re mo molomong ba phula masoba a dikuluga molomo wa moropa, ba betla dinotlo ke moka ba bapola mokgopha ka tsona, ba di kokotela tsa diya ke moka ba o anega letsatsing, gore o ome ke moka o fedile.

14 Ba e bapola ka mekgopha ya dikgomo thakadu kolobe ya naga le pitsi, byale letlalo la pitsi le lla ka maatla. Mediro ya yona ke go teiwa dikoseng tse byale ka malopo, selong sa kgosi, lepeseng, tsatsi la komana, lesokong la basadi le ge batho ba hose ba raloka. Go na le seena se segolo sa basadi sa ka sokong, ba re moropa go lla moroto, mohlophi ke mma mitsa mma mitsa tsa kgole. Hlaloso ya sona ke gore mohlophi ge o ka lla le motho ya babyago wa tsoga a bina. Mohlophi bara mosomo wa banna le basadi bosego.

Komana ke selo se segolo kudu, ba e betla ka mohlare o mogolo o mokoto ke mogo. Lyale yona ba swanetse go reta motho wa go tswa kgole, yowe a rego go betla ke moka a tloga ba sala ba tiya a se ke a ekwa ge lla, ka gobane ge e le motho wa kgauswi mohlantse ba ritulla komana o swanetse go hwa. Komana ga e betlelwe gae, ba e betla nokeng kudu nokeng ya phororo gore mohlantse ba e ribulla ge ba dira mediro ya bona e nebe batho ba se ke ba a kwa. Komana ba e bapola ka madi a motho kudu ngwana wa leloko la ka mosata goba bana ba ba kgomana le batseta e le gore ba bapola ka mokgopha wa kgomo, ba h e hlaba letsatsi lewe ba bapolago ka lona. Le yona kgomo e hlabelwa gana kowa phororong byale ka lona letsatsi lewe ngwana yo mongwe o swanetse go tirela ba se ke ba mmona ka a ilego go tla na pula e kgolo ya go gakantsha gore ngwana e ka ba o ile kae, byale

15 megopolo e mengata e tla gopola gore ngwana o tserwe ke dinoka, ke
 ka banna ba tla leka kudu go kitima le dinoka go lebella ngwana,
 empa ba ka se ke ba mona. Modiro ona wa go bapola komana o dirwa
 ke bakgalabye ba bagolo le gona ba ka mosate le batseta fela. Bona
 ba kgona go sebolele sephiri. Ba re taba re apa kgoronela kguta
 marana re hwa mayo.

Lyale ba ripa hlogo ya motlo ba e fakela ka komaneng ka lona
 letsatsi lewe ba bapolago, ba re ge ba bapola yaba hlogo e ka gare
 ga komana. Ke moka tsatsi le ba tlisa gae ba swanetse go tlisa
 ka mabanyana. e tlisa ke koma e ba re go ke bo-malesapane, byale ba
 tlilo lala la tiya korana bosego ka moka le bo malesapane la lala
 ba lla bosego ka moka.

16 Lyale ka mo kgorong go tsena banna fela le masogana le magaola
 ka gobane e ke leloko la gabo banna, nasoboro a tsene komaneng le
 basadi. Motlo wa moditshaba ge a fihla a tsena ba swanetse go
 mmotsisa gore naa malesapane keng, a ba botse, ge a sa o tsebe,
 fela ba butsisa diputiso tse dingwe tse nabapi le koma a di kgona
 aowa, ba swanetse go mo patlamisa godimo ga komana ba mugise komana
 ba mo tiya dithupa tse nne ba re ke matswele a kgomo. Lyale ge
 bo esa malesapane o boela madibeng a bokobu le bokwena ke moka
 kgosi e ntsha kgomo e fa banna ba e hlaba, ka moka ga yona e apeg-
 wa kgorong, a e na sekobela byale ge e budule ba ntsha ya kgosi
 e ya ka gae. E le gore le pele ba ile la ntsha sebego e sa le tala
 ke lehlakori ge e budule ba ntsha letsogo ke moka molao wa kgosi
 o fedile.

Lyale banna ba thoma go enolela nama nahlareng ba bitsa
 banna ka moka ka mephatho ya bona byale ba e tswa ba ema kowa
 ba ba fa nama ya bona byale byale. Mophatho wa bakgalabye o ja
 hlogo ke moka nasoboro le basadi garmogo le bana ba tlilo kgopela,
 ke moka monna wa pelo o swanetse go ba ngathela

17 diatleng go fihlela ba enela, byale banna ba sale ba kokona marapo. Mola hlogong bakgalabye ba swanetse go pharoganya leleme le lengwe le e kgosing. Byale ke moka go fedile kgosi e rotolela mabyala banna ta a nwa, ta no nwa byale ka ge ba eja nama, ba dula ka mephathlo ya bona, basadi ba tla ka go kgopela le gona ba swanetse go ya ga mephatho ya bona, byale ke moka ga banna go fedile.

Ka mabanyana go tla lesoko la basadi le bona ba tlilo robala robala kgorong, fela bona a batii komana ba tiya meropa fela. Gana mowe lesokong la basadi monna ga tsene, le athumasa, kgosi yona e ya tsena, fela a e motho a e bona e ya gare ga bosego. Ge bo esa kgosi e hlabela basadi kgomo le bona ba ja ka mephatho ya bona, banna ta di o ya ka go kgopela, ka morago e rotolela mabyala le ona banna ba ya ka go kgopela. Sebego sa basadi se ya ga mohumagadi. Byale ke moka go fedile komana e tsene ka gae banna ta e agela
18 ntlo ya yona basadi ba sekela byane.

Byale motho yola wa go betla komana o lefiwa ka lesome la dikgoro, mmedtli wa meropa o lefiwa ka pudi. Mabyala a kgosi ya goba e rotolela a sa fele ke gore a omela ke naga ka moka byale ba rwala a e ya mosate. Komana a se selo se se no teiwago, aowa, se teiwa ka mlao byale ka ge go etswa, peu ka lehu la kgosi, ge ba lona ngwaga o moswa le ge koma ya badikana e aloga le ka lerubabaru rubo la bale ge ba robetse kgorong selala seeme go tlile malesapane, kantle le tsa na tsewe, aowa, ga e teiwi.

Mabati ba betla la motshetshe le maba-musi ba no betla e le phaphathi e kgolo ya go lekana molomo wa ntlo. Byale ba le thakgella ka moseto ke tshipi e ngwe ba e fera bogale bya yona bya ba gare byale ka sekela ge e fedile ba kometsago mena a ka matheko ke moka ba loutsa bogare bya yona. Byale lebati lena le matwele a mabedi a ka theko ka e tee, ka godimo le ka

19 fase, ke ka mowe ba tlilogo gona ka ntshe. Byale ge ta feditse go betla lebati ba betla mekgophatho e mmedi le digokgoba tse pedi, byale segokgoba se sengwe ba e bea fase se sengwe se ba ka godimo ba re ge ba di betla ba betla ba lekantsha molomo, byale ka mo di fellago ka ntshe, ba di dira matswele a mabedi ka mo le ka mo.

Byale mekgophatho e tlilo re ge ba e epela ya tsena ka gare ga digokgoba, ka kowa ga ola godimo ke moka ba tlema ka dinti, byale lebati e ta gare ga mekgophatho matswele a lona a tsena ka gare ga matswele a digokgoba ke moka go fedile, lebati le a budiwa le goma le tswalla, fela ge o bula lona le ka kolela godimo, o byale le ge o le tswalla ke gobane ka matheko a la tswarwa ke selo. Lebati le goniwa ka letsogong la senna, gore ge o bula o bulele ka gona letsogong la senna, go eleletsa ge lenaba le go tibanetsitse ka ntlong, o kgone go manalla ka lona byale o kgone go mo lwantsha ka letsogo la sesadi.

20 Ge ba e ya masemong lebati e be ba le phereketsa ka mose, byale melomo ganmogo le mabati e le e le a makopana kudu, ge o bula o tsena ka ntlong o kwatana ka dikhuru wa kgona o bula, le ge o tsena ka ntlong o be o dio inana kudu. Modiro ona wa mabati o diriwa ke banna, ona monna yo mongwe le yo mongwe o no sepetlela.

Batsorwane ke seletso, byale ba betla ka phate ya mphalane. Ba re go ripa phate ena ya mphalane ke moka ta betla e le toloto, byale kowa e lekanetse ke moka ba kgoba ka theko ka e tee ba dira byale ka legopo, byale ba tlilo re ka titong ba lesetsa e le nkgotlo gona mowe nkgotlong ke moka ba thula lesoba ka morokola ba betla phate e tshesese ba e tsentsha ke moka ba ohla lenti la lebati goba la kgagamela ba le hunella gona phateng ela ba et tsentshitsego ba le goga la fihla ka nhleng ba gokella gona. Ka kowa nhleng ba dira mogokopana byale ba ntsha phate e tshese e telelenyana byale ba gokella mona e thomago gona, mola mafelong a yona ba fakela sekapa ka

21 moka botsorwane bo fedile. Byale ba nyakela phate e ngwe e nyana ba e tlema ka dinti gore e ome e inamile, ke moka ba nyakela buditsi bya kgomo goba bya pokolo ba gokolla lenti ke moka ba tlema ka buditsi byale ke moka ba sipidisa buditsi godimo ga lenti ke moka o epela kosa e ngwe le e ngwe ka sona ka mokgwa o a ratago. Se teiwa ba se beile magetleng ka letsogong la senna. Seletso sena se dira ke banna, kudu seletsa ke dikgope, kgope ba o kwa a lala a se tiya bosego ka moka ke gore o godile, o nyaka mosadi.

Maselo ba a dira ka mohlare o mologa fela ga go na o mongwe mohlare wa go dira maselo ka ntle le ona. Byale ba ripa mohlare o ba o pharoganya ka bogare wa tswa ditshelanelana tse dinyana tse dintsi byale ba thoma go go di fefa gore e be diphaphathi tse disese ba di dira ka buntsi pele ga gore ba hupe le selo. Ke moka ka tsatsi le lengwe o ya dipipong goba lesitlwa le go ripa methapo, 22 tsena ke tsona tse di tlilogo ruma le selo. Byale dilot tsewe ge di kgobokane byale moludi wa maselo o dula fase, ke gore modiro o mogolo o fedile, byale go setse ge a e ya ka nokeng go gata maselo. Ke moka molugi o tsea mologa ka buntsi o fologela nokeng go gata maselo, o thoma ka diphate tse di phethago merwana e mmedi, ke moka o thoma go di pherekanya ka mokgwa o a kgonago o dira byale go fihlela a le fetsa, ke moka a thoma le lengwe.

Ke gore moletsatsi o dira ka mararo byale o tla no dira byale a tsea a bega ka matuding go fihlela mologa e felela. Byale ge e feletse ke moka o thoma go gopa dipipo goba lesitlwa. Dipipo ke mohlare o melago diolong e bile ke morogo byale wa tata wa nama le seolo, mahlare a ona ke a natalama, empa ditito tsa ona ke tse ditshehla. Lesitlwa ke mohlare o melago dithekgweng, mo go bifilego byale lona le ikepela fase, ba dio le epa, ba hwetsana tito ya lona ke moka ba le ririmatša. Lona le na le diphephe tse disese tse ditala, tito ya lona ke e ntso. Lothapo le ona

23 o mela dithekgweng tsa dithabeng ona ke o mokoto o mosehla le rahlare a ona ona o nakela godimo ga dihlare, ke ona o ba runago maselo le dihlaana le diroto. Mothapo le lesitlwa ge ba e ya go ripa tsona ba tsegela e sa le gosasa ka baka la gore mosegare o ka tsama o tshosa ke beng ba naga (dinoga). Lebipo le lesitlwa ba di pharoganya ka bogare gore di tswa diphatsa tse pedi, byale ke moka ba di tata dikgare ba di lckela pitseng ba di apega tsa butswa, ba di apega e sa le gosasa ke moka ba tllilo di hlatlola ge go lewa tsa go ja, le gona ba bona ge di budule, gore di budule ba bona ge ba re ke a di swarella ba bona makgata a tsona a tlogela diphate.

Eyale ke moka ba gopa makgata a tsona ka morago ba re ka kowa ga go pharolwa bogopa ka lekelereke gore e be phaphathi, byale ge a feditse go dira byale ke moka modiro wa dipipo le lesitlwa o fedile. Ke moka molugi o tsea mothapo hupa leselo o tlema matheko a leselo a tlemella le mothapo ka manti gore wa se ke wa hufuga ge a loga. 24 Eyale ke moka ba tsea ditshitlwa ba loga ka tsona morumo wa leselo, ke moka ga ona maselo o swanetse go a dira ka ona mokgwa owe. Ke moka modiro wa maselo o fedile a emetse go sumiswa. Mong wa maselo wa sabisa mosabi o swanetse go saba ka mabele, o tshela mabele a tlala leselo ke moka o sabile. Modiro o wa maselo ke modiro wa banna, ge leselo lefedile byale ke moka le sumisa ke basadi, ke moka ba re monna a jele leselong ba re a ka baba ke letswele.

Mefini le yona e betla ke banna, ke ya go thwela matsepe. Go betliwa mefini ya mehlare e mphahla le mokgoba ke yona mohlare e e tiilego mo mifining ya matsepe le bo maketsoka. Eyale ba re go ripa phate e ya mphahla ke moka ba e betla go fihlela e lekana diatla, ka kowa hlogong ba dira mogokoto ba dira byale ka hlogo ya masianoke, ke moka ba tula ka morokola ke moka ba thwela letsepe, ke moka ba lera ka ona.

25 Legapa ke selo se se dirwago ke semela sa thotse, byale ba re ke popa ke huwane (hwebeane). Lyale ona ba re go a kgola ba tla ba a phula molomo ka molomong, ke moka ba apega ka pitsa e kgolo. byale ke moka ge ba bona gore makgata a tloga ba hlatlola, ke gore legapa le budule. Ke moka modiro wa lona o fedile, lona le dirwa ke basadi, modiro wa lona ke go rwala mabyala a go eta, digo le dikgero di enywa ke tsona dithotse.

Lenti le na le modiro o montsi kudu dinti tsa lebabi le kgagamela tsona le tsona ke dinti tse di humiwago mono nageng ya gesu ke mooka, motlepe segokgorane, motswiriri, monokane, lella, mokhudi, mogo, motsa, moganaka, lefokori mokgoba, kgotose, magaba le pyepye.

26 Lebabi ke mohlare o melago ka dithabeng a o gole go ya godimo ka maatla, ke mohlare o mosehla, byale le tsona dinti tsa ona ke tse disehla, ba re go di huma ba di sotla, ke moka ba dikgobanya yaba tse dintsi. Byale ke moka ba di ohla ka seatla ba di ohlela kgweleng. Ba di ohla ka buntsi, ke moka ba tsama ba di sabisa, di sabiwa ka dihlaana tsa mabele, tse dingwe ta no tsara ba di sabisa ba sa di ohla. Byale modiro wa tsona o mogolo ke go loga magogo, le go loga hlokwa ya bakgwera, le malokwa, le go roka sekgero ge se pyatlegile, se no dira monga.

Kgagamela ke mohlare o melago melapong byale wa hwetsana o tati. le e le gore leona la mohlare o e tswago go ona ke moumo, ona ke mohlare o mogolo, byale yona e tata byale ka mothapo fela yona e phereketsa dihlae kgathe mothapo ona o no nama godimo gadihlare. Kgagamela ke e khubedu le dinti tsa yona ke tse dikhubedu, ba re go ripa ke moka ba e pharoganya ka bogare byale ba huma lenti ba le sotla. Le ona a dira modiro ka o tee le lebabi fela le na le sehla. re ge rotho e le moopa byale ngaka e mo alafa ka sebaka se sengwe o kwa ba re sepela o nyakele lenti la kgagamela o le hume o le tsetle, ke moka o le ohle

27 ke moka ba go fa ditribanyana ba di tutse masobanyana, ke moka o di folela lenti byale ke moka ba tlema mosadi matheka gore matheka a gagwe a tie. Ka lona ba twela dikgono mogala, le maborwa le botsorwane le kwala ba dira ka lona. Ana manti a na lebaka, lebaka le lengwe le le lengwe a letla.

Mooka ke mohlare o mogolo wa diphephe tse dinyana ge o setse o godile ke o moso makgata a ona empa dinti go humiwa o moswa. Mohlare o o na le marohu ba banyana ba ja marohu a ona, le ditshwene di a ja, empa a mota. Eyaletse dinti tsa ona ke tsa go aga dintlo, le go rulela di tigile kudu le gona ga di tshabe mohlwa kudu ge o ka re o balla legokgo wa se ke wa di huma makgata a tsona wa balla nao aowa, o loile mohlwa o ka se ke wa le ripa.

28 Motlepe ona ke mohlare o mosehla wa diphephe tse dikgolo tse ditala byale o na le dikenywa tse dikgolo ba re matlepe, a lewa ge e sa le matata o bona e le a matala, byale ge a budule ke a mahubedu. Dinti tsa ona ba loga disego le netipo ke mohlare wa marere ge motho a hlapa mmele wa o huma a o kgotla ke moka a hlapa ka ona ke sehlare sa mmele.

Segokgomane ke mohlare o monyana wa go mela ka dithabeng ka merung o na le diphephe tse ditala ke o montso byale ke mohlare le m o na o letlago ge dihlare di thoma go hloga le ona mooka le motlepe. Dinti tsa mohlare o ga di sotliwi ba re wa o sotla o ka go goga lele me la sobela ka teng. Dinti tsena tsa segokgomane mosomo wa tsona ke go aga dintlo di tigile fela di gana gore tsa naiwa ke pula.

Monokane ke mohlare o o relago mebotong, ke o mosehla, dinti tsa ona ke tsa go balla legokgo lehlaka go rulela gona a di rulele le tsona di tigile byale ka mokgoba, le ona mohlare ona o humiwa lebakeng la mo dihlare di thoma go hloga. Motswiriri ke mohlare o o melago dinokeng le dinokaneng le dikgwiting ke mohlare o no dirago sephupha, byale o na le dinti tse dibotse tsa go rulela, ke mohlare o mosehla le

29 dinti tsa ona ke tse disehla.

Lella ke mohlare o motala, fela a se mohlare ka gobane ona mola o melago ke moka o tswa dithabi tse phethago menwana e mmedi, ke moka ba dio le tomola ka moka le ka tito ya lona, ke moka ba yo le bega la pona ke moka ba le ohla ka diatla, ba dira dinti tsa go rulela. Lella le mela mebotong ya mararane.

Mokhudi ke mohlare o melago ka merung ya melapong le ona dinti tsa ona ba huma kudu ge ba buna mabele e no ba mohlare o melago diphate tse ditelele byale ba ripa diphate tse ba o pharoganya byale ba kgone ba huma dinti tsa ona. Dinti tsa ona ke tsa go loga disege le metipo fela.

30 Mogo ke mohlare o mogolo kudu, fela o ba o humago dinti ke mogo boya o mosehla o hwetsana o tswile dithebe tse ditelele ke moka ba ripa ba pharoganya ba huma dinti, dinti tsa ona tse ba nyakago go di ohla ba di sotla byale tsa go aga dintlo a ba di sotle. Dinti tsa ona di lokile medirong ka moka go rulela le go balla le gokgo lehlaka. Malokwa ba dira ka dinti tsa ona, le megala ya dikgomo. Byale dinti tsena lebabí kgaganela, mogo ba dira melabo ka ona, diletso ka moka ba dira ka dinti tsa mehlare e.

Motsa ke mohlare o melago melaleng le ka dithabeng ke mohlare o mosehla wa diphephe tse dinyana byale mohlare ona ga o na lebaka, lebaka le lengwe le le lengwe o no letla dinti tsa ona ke tsa go aga ntlo le batsumi ba sumisa tsona go tlema dinama.

Mogamaka ona ke mohlare o swanago le dipanana byale ba ripa tsona dithabi tsa ona ke koka ba di pharoganya. Mohlare ona o humiwa ka molao motho a no kitimela go rema aowa o remiwa gore ba loma ngwaga o moswa, ge motho a ka no rema pele ga lebaka lewe ke moka go phulega phefo (borwa) ke moka ya sinye mabele a batho. Byale ge a ka bonewa ke molato o isiwa mosate a lefa ka kgomo, kgale o be a lefa ka letsepe ka gobane letsepe ka le tee e be e le kgomo. Byale dinti

31 tsa ona ba loga diroto, diroto tsewe ba re ke diroto tsa mogamaka, di tigile kudu go feta tsa lelepo. Mogamaka wa lewa ba rema tito ya ona ke moka ba tlosa makgata ke moka la ja pelo ya ona.

Lefokori ona ke mohlarenyana o monyana kudu ke o mosehla o na le byoya. Byale ona ba no tomola ka titonyana ya ona ke moka la o pharoganya ka bogare ba huma dinti tsa ona. Dinti tsa lona ba di ohla ba rulela mantlo ka tsona.

Mokgoba dinti tsa ona ba loga disego ka tsona, mokgoba ke mohlare o mogolo dinti tsa ona ba huma mahlogela. Ke mohlare o mosehla wa diphephe tse dintso.

Mogotose e byale ka lella fela yona ke e tshehla le yona ba no tomola ke moka ba ohla le tsona ke tsa go rulela dintlo.

32 Mogaba mohlare ona ke o mogolo o mosehla o na le diphephe tse dinyane tse byale ka tsa mohlare o ba rego ke mosehla owe dingaka ba rego ke mohlara-tshila. Byale ona o na le dinti tsa go se tige ke dinti tse dihumago ke banenyana ba thuta ka tsona go dira mabole. Byale dinti tse di ngodilwego ka mo godimo di huma ke banna, fela basadi le bona ba huma tsa go aga mafate. Pyepye ke mohlara o monyana ke o motala ka matheko ga ditlakala ke o mosweu, byale dinti tsa ona di huma ke basadi ba dira mabole ka tsona, ba di ohla ka buntsi go fihlela ge di fetsa marari a mabedi byale ke moka di feditse lebole. Lehlahle ke dinti tsa legogo ba no tomola legogo ke moka ba le pharoganya ka bogare byale ba le ohla. Ke mantsi a go loga magogo ke ona mosomo wa tsona fela ke madiro wa basadi ba ba kgonago go loga magogo.

Mokgose ke mohlare o melago ka ditshabeng ke mohlare o motalanyana o na le rabalabala a masehla o byale ka mohlare o ba rego ke mokgatlo. Byale o ya o tomola ke banna ka thabeng byale ba o kgatla gore makgata a ona a tloge byale ba o tsea gwa sala dinti tse ditshweu. Madiro wa ona o aparwa ke bale, ngwale yo mongwe le yo mongwe o swanetse go aparwa ona.

33

Mohlalogadi ke mohlare o montso empa ona le mabala-bala a masweu. Eyale ona ba no o huma fela go tlema bahlogadi ke moka ke o modiro wa tsona.

Mabyane ana ke raina a mohuta wa mabyane ke lesisisi, hlokwa, lefe, sehlokwane, lefelo, matseke, modila, mohlwa mpya tsa mokoto (radingwane) seririmoko, lesoge, moemakaoto, mogolane, motsitlane, mphafa, modila-kgomo, tshita-dira, lehlaka-noka, lokwa-mahladi, mapuwane, mosekwane, mondisa-phuti, sekuku, mooba-nare, lehloko badimo ba molala le motantane.

Lesisisi ke byane byo botelele kudu, bona le dinoko le gona ke byo bokoto, bo na le dilokwa. Ba rulela dintlo ka byona, ge motho a bosaga o bo saga go ya dinhleng, ka gobane ge a ka bo saga ka dititong bo swanetse gore ge motho a rulela bo e bo fihle godimo. Basadi ba dira mafate ka lona, byale ge le omele ba fela ba goga dihloka tsa ona ba dira dipone, ba rumasa tsona ka mabanyana ge ba tsena ka ntlong, ke yona mediro ya byane bya lesisisi.

34

Hlokwa bo nyakilo lekana le lesisisi ka botelele empa byona ke byo bokopana le gona ke byo bosese, byo bosehla, le byona bo na le dilokwa. Nganthe lesisisi e nyakiloba le lehubeu, fela le thibile ka bosehla. Hlokwa ba rulela ka yona dintlo le gona hlokwa e na le tutlela lesisisi ga le nayo. Tutlela ke gore botile, ge motho a agile ntlo byale a tiya ntlo o tla no hwetsana bo sa lokile a ya a ga pele ka byona. Banenyana ba kga hlokwa ba loga diseka ka yona, diseka ba di rwala matong byale ka maseka tse dingwe ba rwala matsogong. Eyale dihlokwa tsena di rwala ke matunasa ge motho a etswa go bolla a rwale ka gobane masoboro la ka mo roga ba gopola gore ke letunasa. Mabyane ana a mela melaleng.

Lefe ke byane byo bokopana kudu byona le mebotong le a mela le na le matuhu a mantsi ke gore megwane goba diphephe, ke byane byo bosehla. Eyale byane byona ba rulela dintlo ka byona le go dira dihloro, dihloro ke gore ba bo loga

35 ke moka ba ruma ka byona hlakeng ya ntlo. Modiro o mongwe wa byona gape ba loga disego ka byona, le masala ba loga ka ona gore dikgogo tsa se ke tsa kgona go ja nabele. Ge e le dirututu tsa dikgogo ba aga ka hlokwa goba lesisisi.

Sehlokwane byona bo nyakilo lekana le hlokwa ka botelele, empa bo feta ke hlokwa le gona byona bosehla bya byona bo hlakane le buhubedu, byona ga bo na dilokwa, empa byane byona bo tiile kudu go fetisa hlokwa. Modiro wa byona ke go sekela ba aga dintlo ka byona, fela.

Lerihla ka mralla le swana le sehlokwane empa lona ke le lekopana kudu, le lesese byale ba loga disego ka lona le metipo. Matseke ke byane byo bo melago mebotong lehlaka la lona le na le lesoba, le gona o na le monkgo byale byona ba rulela dithopa tsa masemong a molapong ka gobane byane bo ya tloga bya ba bo se gona. Ka gobane matyane ana a ka godimo ka moka a swanetse gore a butswa pele ba kgone ba sekela ge a budule a swanetse go tiya ke borwa gore dilokwa di ologe, le gona ge a sa le tala e ba a matala, byale ge a budule e ba a masehla. Ge motho a ka sekela e sa le a matala, a phakisa a bola. Lefelo ke byane byo bo melago ka dithabeng bo no mela ka dikutu byale le tomola ke basemanyana ka dirite tsa byona ba tlilo fa basadi gae. Basadi ke moka ba le tlema ka dikgahla ke moka ba le sumisa go fela dintlo le malapa ka lona. Ke ona nodirwa lefelo, le sumisa ke basadi fela monna wa mosadi a fela ka lona, le a ila ke gore a fela ka lona o fenotse mosadi wa gagwe.

36

Modila ke byane byo botalana, bo mela kudu magae le maruping, bo ntsha phate e telele byale phate ya ya ya palega ya dira byale ka motutu wa lotsa. Byale basemanyana ba twamola phatenyana ya ona ba loga diseka (matanyetsa). Diseka ke tsa hlokwa tsa banenyana, matanyetsa ke a modila a basemanyana a rwala ke masoboro modifakeng.

37 Diseka banenyana ba kga hlokwa ba e roba mo go fellago dikutu tsa yona ke moka ba e pharola byale ba re pharo e ngwe ba e gopa ka lenala, byale e ngwe pharo ba e ohla, byale ke moka ba re pharo ela ya go ohliwa ba e phetla ba e lokela ka kowa ga ela ya go gopiwa, byale go fihlela e felela ke moka a ruma pele ga gore a rume o swanetse go lekantsha letsogo gore ya se ke ya tla ya gologohla letsogong.

38 Latanyetsa ona ba napa ba pharola phatsa e ngwe yaba kowa e ngwe le yona yaba kowa, byale a tsea pharo e ngwe a e gopa ka titong ka kowa a e pharotsego ka gona, kowa nhleng ka gobane ke go gosese ke moka a go ohla byale a le phutha a lekantsha sefaka sa gagwe ge a logela ngwanenyana ngwanenyana yowe o swanetse go mo fa kelo ya gagwe ke moka a lekantsha le kelo ya gagwe. Byale ke moka o thoma go loga o tswara ka diatla tse pedi a loga ka monwana wa tshupa o tantetsa a isa ka kowa le nyarela ka kow a a goma a le boetsa morago byale byale go fihlela a le fetsa ke moka a le bea kowa a tsea ela e ngwe a dira byale. Byale ge nke o loga sekgolomotho o re go fetsa letanyetsa la mathomo le gona o le dira le legolo kudu gore le kitime sefakeng byale ge a loga la bobedi o wa thoma a le tatela kowa ga lela la lekelekese byale ke moka a loga ke moka o tla no dira byale wa hwetsana e le se segolo. Ka ona modila basemanyana ba e thuta go otlana ka dithupa tsa ona.

Mohlwa ke byane byo bo melago masemong le magae, fela le lefokeng bo ya mela empa a bo thabe kudu go swana le mowe bo setsego bo boletswe. Ke byane byo botalana banna ba dithakga magae a bona ba bo hlagolela gabotse wa hwetsana bo iketlile byale ba patlama godimo ga byona. Ge e le masemong gona ba bo hloile kudu, ka gobane bo emela mabele.

Dimpya tsa mokoto (radingwane). Byale byane byona ke byo bonyana kudu fela le byona le matlo

39 bo ya rulela, ke byane lyo bosehla lyo bosese, bo mela mebotong. Eyale ge ba sekela byona a ba bo sekele ba bo tomola ka marite a byona ke moka ba ya ba ripela ka dititong empa tutlela ga bo nayo. Eyale ba re ke dimpya tsa mokoto ka baka la gore ge go tutha phefo o bona bo kitima ka lebelo e le gore go kitima gona a bo kitimi. Ge motho a ka bo tshuba mohlang go thutha phefo ga tee o tla bona mmoto o enetse ka hloga. Eyale ge motho a agile motse mmotong owe go metsego radingwane o swanetse go ba bella motse wa gagwe go seng byale a ka loba ka gobane a ka bona go eswa a le masemong byale a re ke a kitimela a hwetsana o setse o tsene motseng kgale.

40 Eyale ka Lehlabaka Rakgwale o be a agile motse wa gagwe mmotong wa matsebe byale motse ona a babeletse, a se ke a ba bella lesaka la dipudi le ditiba byale erile ge letsatsi le ya madikelo ba bona hloga e swa, byale ka ge e be ba nwele mabyala gwa se be le yo a hlokomelago, ba tsena dintlong ba robala. Eyale erile bosego ba tsenela ke noga ntlong, yo mongwe wa bona wa motse a phafoga bosego a tswela ka ntle, a re o ya go hlapologa malo a hwetsana motse ka moka o le seeding se segolo yaba kgabo e tlolela godimo yaba e setse e le kgauswi le ditiba yaba o hlaba mokgosi batho ba ile ge ba re ke a tsoga ba hwetsana gore mollo o setse o tsene ditibeng ba kitimela yo mongwe a ba le mogopolo wa go lamolela dipudi, a fihla a bula lesaka tsa tswa tsa tshabela maribeng empa tse dingwe a tsa ka tsa fihla di ile tsa swarwa ke moll tsa swa tsa hwa, byale ditibeng go ile gwa phologa ditiba tse tshelago gwa swa ditiba tse pedi le mabele a tsona. Ke gore tsela tsa go se swe ba ile ba dio tsama ba rola dihlaka ba lala kgole le leboto. Mokgalabye yona o be a dutsi kgole le metse e mengwe empa a na le basadi ba bahlano byale a makala ge a bona banna e le ba bantsi motseng le yowe wa go hlaba mokgosi ga tsebye gore ke mang, banna bawe ke dihlotlolo empa mokgalabye o ile a ba leboga kudu ka mokgwa

41 o ba ilego ba mo thusa ka ona ara basadi ba gagwe ba dira mabyala a go letoga banna bawe, a ba a hlaba le dipudi tse pedi. Ge bo sele ba tsama ba nyakela dipudi ba hwetsana dipudi tse hlano di hwile fela tse dingwe di phologile.

Eyale ba ile ge ba botsisetse gore hlaga e tshubile ke mang aowa, ba hwetsana gore hlaga e tshubilwe ke morwa wa gagwe Radingwan. byale ba ile ba no tsea fela mabele a mmage ba ntshaganya basadi bala ba go swelwa ditaba tsa fela. Lerarane ke mmata ke gore mabyane a refutafuta a gona mowe metantane le dihlasana tse dinyana le tse di kgolo di gona mowe byale diphephe tsa dilo tse ka moka di ologetse gona byale gona ga go go eswa ga go kitimi go noswa gabotse, mo e le lerarane le legolo le a tsea matsutsi a mabedi le eswa lerarane le legolo le le tsebiwago kudu le legolo ke maifo.

42 Seririmoko ke byane byo bo melago dikgwiting byo buhubedu, bo palega malona e no ba byane fela a ba bo dirisi selo. Lesoge byane byona bona le byoya ke byo bosehla, bo a alla mo bo metsego. Ke byane byo bulukilego kudu go fepa dikgomo, dikgomo tsa go fula lesoge di kgolopane le gonaga di fete ke ngwaga go tswala ga tsona. Moerakaoto byona ke byane byo bo melago masemong kudu megoleng'ya masemo, ke byo boese kudu bona le tshatshale e kgwibedu. Mogolane, le ona o mela masemong, o swana le ona moerakaoto fela ona o na le ditshatshale tse ditshweu. Motsitlane ona o mela ka dithabeng, o hwetsana ona le serite se segolo byale ona o a dile fase, o na le byoya byo bosehla, e le gore ona ke o motala. Basemanyana ba m nyaka kudu go pikuluga godimo ga byona, empa bo a hlohlona.

aphafa ke byane bya go mela dinokeng, bona le diphephe tse dikgolo tse ditelele tsa diphaphati tse ditala, le ona ke byona byane bya dikgomo. Modila-kgomo, o swana le modila fela ona ke o motelele o mokoto, ona a ba dire selo ka ona ka gotane a o pharolege. Thsita-dira ke mohlakehlake o mela dinokeng, ba re ke tshita-dira ka gobane le ge noka e tletse a e tsee. Eo na le diphatana

43 (manoko) a go tiya kudu ke byane byo bosehla, bo na le diphephe tse ditelele tse disese. Eyane byona ebile ke sehlare, ba epa medi ya ona ke moka ba phahlaganya le makhura a tau ke moka ge o e ya ditabeng wa tlola gore batho ge ba go bona ba tshabe, le ditabeng o tla ba kata.

Lehlaka-noka le mela dinokeng kudu dinoka tsa go ba le diretse, byale ka kgorong le makhutswi kowa manaka. Ke le letala le dira ditshatshale ge le budule, ke tse ditshweu, byale le na le manoko, ka lona lehlaka ba dira dinaka tsa lepesa, ka lona ba dira molokwa wa go kgoga lebake, le sepeka sa go tswa metsi a lebake, le dintswerere le morakadi. Eyale lehlaka le a ila go tiya mpya ka lona. Le basadi ba aga mafate ka ona. Eyale wa itiya mpya ka lona e ya tlaela goba ya re ge e rakisa phoofolo ya rakisa mogee.

44 Lokwa-mahladi ke byane bya diphephe tse ditala empa diphatana tsa ona ke tse dikhubedu. Eyale o no mamarela fase o adile ge o tomola o bothata kudu go kaone go tomola ge pula e nele, gona o tla okwa o re gagagaga. Mondisaphuti ke byane byo bokoto bya diphephe tse dikoto tse ditelele, o na le byoya o wa mamarela ge motho a ka tsena gare ga byona bo ya ma swara e no ba mabyane a diphulo tsa dikgomo.

Maapuwane ke motantane byale o ngodiwa mona mabyane ka baka la gore ba re ke ngwane ka gobane ba o hlagola. Eyale ke o motala wa diphephe tsa diphara tse dikopana o wa nama wa hwetsana o tatile mabele o enwa dilo tse dingwe tsa dikgorogohla tse dintso. Mosekwa o swana le maapuwane empa ona ke o mosehla le gona ke o mosese kudu, le diphephe tsa ona ke tse dinyana le ona o tata mabele, e mela masemong. Sekuku ke mohlare o o melago masemong, fela ona o na le phate ke o motelele o na le diphephe tsa metlwanyana diphephe ke tse ditala le yona phate ya ona. O enywa dikenywa tsa dikgwere-nyana tsa ratshatshonka.

45 Metantane ona ke byane byo byale ka bo maapuwane le mosekwane
empa motantane o tile kudu o a emisa phoofolo ge e ka re e tshaba
ya tshoga e tsene go ona. O mela kudu mararaneng mowe go nago
le megwadigwadi le ona o kyale ka motantane fela ona ke o mokoto
o bile o na le meetlwa. Bona le wena motho o ka se ke wa tsena
e se mo o swere mphaka wa go tsana o ripa o tula tsela. Metantane
ke dihlasana tsa go tata byale ba e reta ka gore ke metantane e
megolo mekalama tlou. Byale ka ge tlou e selo se segolo yona e no
fihla ya tsena ya kgaolanya ya feta, fela lebaka ya le sinya ka
gobane a e sepele ka bonolo e a lwa.

46 Motolo. Mehuta ya magogo ke ena e latelanago ka mo fase ke
motolo, mohlahle, tolwane, papakoma, le molokwa. Mohlahle ke
legogo le legolo kudu, le lesehla ge le sa le tala ke le letalana
le mela dinokeng kowa dinhleng ke nkgohlonyana ke moka la alya
diphephe tse ditelele. Le na le mebatlo. Ona ke modiro wa
basadi wa magogo ba a tomola ba tlisa gae ke moka ba a lesetsa a
ona. Byale mohlahle ba ohla dinti tsa ona ke moka ba thoma go
loga ba le phula ka mososwane ke moka ba folela lenti, ke moka ba
no dira byale ba bapetsitse go fihlela ba le fetsa. Mohlahle o
tigile kudu, ge motho a sabisa mosabi o saba ka leselo le tletse
mabele, le tigile kudu. Ge e sa le leswa motho a robetse godimo
ga lona ge bosele o hwetsana lehlakori lena le mebatlo le ya kokona.

 Motolo le na ba le loga ka dinti ga ba le phule ba no le bapeta
byale wa phetha lenti le lengwe la tla ka godimo le lengwe la
tla ka fase, byale ba swara legogo ka le tee ba le tlema ba fapan-
tshanya manti lela la ka godimo le ya ka fase la ka fase le tla ka
godimo, ba tsea le lengwe legogo ba dira byale ke moka ba no dira
byale byale go fihlela ba le fetsa. Motolo ga o na mebatlo e nola
tolotolo, fela dinhleng a

47 swana. Le lona le mela dinokeng le tomolwa ke bona kasadi le go loga.

Tolwane ena ke e kopana ba loga magogo a dikgagara le a go ala le mehlotlo ya mabyala ba dira ka yona. Ba e loga ka dinti ba phula byale ka mohlahle. Papakoma ke legogo le lekoto kudu le gona le na le tshatshale ya dikgohlo tse dikgolo tse nne e mela dihlahaseng (diretse). Byale le yona ba e loga ka dinti ba bangwe ba loga byale ka motolo.

Molokwa o lekana le papakoma ka botelele, empa ona ke o mosese byale yona e mela dinokeng o na le metutu e byale ka lotsa fela ona ke o mohubedu. O logiwa byale ka motolo a o na mebatlo e le gore papakoma e na le mebatlo le gona ba fepa magoro ka ona magogo a. Byale leina la go akaretse ka moka ke magogo.

48 Letlalo. Mehuta ya letlalo le mehuta ya diphoofolo, byale ka letlalo la Nare, letlalo la tumuga, letlalo la tholo, letlalo la thagetsi letlalo la phalafala empa dilo tse ka moka ba re ke mekgopha, byale letlalo bara kateng ka kgakala ke mekgopha, ge e le motho yena e noba letlalo. Letlalo la tumuga ka ona e be ba dira marala le go roka mauba. Byale mekgopha wa phoofolo a o rate gore wa re go e bolaya wa no o anega wa re go ona wa o lesetsa aowa, o nyaka gore o re go e bolaya ke moka o phuthe gabotse letlalo le ye ka fase byale mafafa a tle ka godimo, o lesetse matsatsi a mabedi goba a mararo byale ke moka o tla hwetsana o utile ke moka wa kobola byoya ka diatla le go thathafa bo sa thathafe. Ge ba dira marala aowa ba no setla marala ke moka ba kgona ba hloba, goba ba no a lesetsa a yo ologa ge ba a soga. E be ba a soga ka mokgwa o, ba tsee kota ke mola ba tsee noto ba beeletsa lerala godimo ga kota ke moka ba le kgatla gabotse ba sa fele pelo, ba le phethola-phethola, byale byale. Byale ge ba bona gore lela le a sehlefala ke moka ba le tshela makhura

49 ba le bega moriting ke moka ba tsea le lengwe ba dira byale, ke moka ke ona modiro wa ona go fihlela ba a fetsa, byale ba a rwala ba a fega godimo ka setshophohla gore makhura a lale a tsena. Byale ka moswana ke moka ba tsogela go budusetsa ke moka ba a kgatla gape byale ge ba feditse mowe modiro o fedile. A na le badiri ba ona, eseng batho ka moka le gona batsumi ke modiro wa banna, e be ba sa opelle kosa ge ba sogga ka magane fela.

Byale marala a bagolo-golo a be a sa butswi a be a budusa ke dikgomo. A matsatsi ano a butswa ka gobane a ba a kgatle. Lona ba tula leswika le ba rego ke leboti ke moka ba hwetsana mohlare ke moka ba tatetsa marala godimo ga mohlare thabing, ba fela ba tsentsha ka lesobeng la leboti e le gore ba hlomogantse ba dirile lerala ka le tee, byale ge ba feditse go tatela ke moka ba nyakela phate e ngwe ba tsentsha ka lesobeng la leboti ke moka ba thoma go dikuluga le phate go fihlela marala a hunapana a e ya godimo, byale ba fela ba ntsha phate a goma a dikuluga a boya fase, byale byale go fihlela a palega. Empa le ge a palegile ba no sogga byale ge ba bona gore ke a masweu ke moka ba tshela makhura a boela yaba a maso.

50

Byale ba goma ba a sogga gape, gana mowe ba sogga byoya byona bo gare boya o loga. Byale gana mowe ba sogga makhura ona a tsena, ba tlano sogga go fihlela a goma e ba a masehla, byale mowe a tla ba a re reperepe ke gore mowe a budule, ke moka ba a gokolla, e le gore gana mowe ba sogga a mangwe a kgaoga byale ba goma ba hunanya taonam diripa tsewe tsa go kgaoga, ba dira ditloropo ka tsona, tse dingwe ba dira matlerentshe. Byale yo a nyakago lerala o swanetse go ya a tswere hlaana ya mabele, ke moka mong wa marala o fa mosabi lerala ka le tee fela ge a nyaka a mabedi

51 ke dihlaana tse pedi tsa rabele. Basugi ba marala mona nageng ena ke ba ga Tselane le ba ga Mongale, ka gobane ke lona batsumi ba bagolo, fela le ge motho o sele a ka ya nabo aowa ba ka se ke ba mo fa mokgopha o mongwe. Marala a laolwa ke monna, byale le gona a su:iswa ke banna fela, mosadi a taboge lerala go a ila ka gobane ba langwe marala a bona ba a hupa byale a taboga mosadi wa gobala, mohlorong o bona kgwedi ya go se fele. Empa basadi le bona ba a sumisa kudu ge ba rwala selo ka pokolo byalefela ba hlokomela fela gore ba se ke ba le taboga.

Marala a ba sogago ka ona mokgwa owe ke a nare, phalafala, tholo le kgomo. Ke tsona diphoofolo tse ba dirang marala ka tsona le thagetsi.

Eyale ke ge diphoofolo ke tsa mehlela tsa marofa a se diphoofol ke dibatana ka gobane di a ngapa ka dinala le ka meno a tsona di a lona dibatana tsa marofa. Mesogele ya diphoofolo tsa marofana.

52 Nkwe mokgopha wa yona ba o soga ka diatla ba thoma ba o isa nokeng ke moka ba o ritela ka leswika la meno, dinanana tse tsa goba di mamaretse letlalo tsa tloga ka moka, bya e gwa sala letlalo le lesehla ke moka ba tshela byoko ba o phutha sebakanyana ba o bega ka morago ba o phuthulla ba o anega letsatsing gore o ome byoko le byona bo tsene letlalong, ke moka ba o lahla kowa ba thoma o mongwe le ona ba dira byale. Eyale ba e kgobakanya felo go tee ka ditibeng ba e leke letse godimo ba e lesetsa sebaka se setelele eka ba e lebetse.

Eyale mohlang a yo e thotholla byoko ke moka o e rwala ka moka a ya nayo nokeng ke moka a e ena ka metsing, a thoma mowe go e rite- la gape la bobedi byale mowe o swanetse go e soga. Mohlomong mosadi wa gagwe o dira byala a bitsa (go rapa) banna gore ba tle ba mo thuse. Aowa, mowe a se modiro o mogolo kudu ka gobane monna yo mongwe le yo mongwe

53 o tla wa dikgone le mokgopa o mongwe ke moka ba sogā, ba sogā ka diatla la ngapela ka dinala. Eyale ka ge ba e tshetse byoko aowa ga go tswenye e phakisa go palega ke gore letlalo la fetoga bosehla ke gore mowe o kgauswi le go butswa, ka morago ge o fetla ka byoeng o tla bona e le o mosehla ke gore o budule, o beiwa kowa o thoma o mongwe le ona ba no sogā byale. Lepogo le lona ba no le sogā bya le ka ge ba sogā nkwe.

Tau mokgopa wa yona aowa a ba o sogē, ba no o ala ba robala godimo ga ona le gona o ala ke kgosi. Phuthi le yona ba e sogā ka diatla le yona ba ritela ka lesika la meno gore dinamana tsa go manarela letlalo di tloge ba tshela byoko ke moka ba o lesetsa gore byoko bo tsene, byale ona tsatsi ba yo thotholla, ge ba feditse go thotholla ba o phetla ka diphate tse pedi gore di gamole metsi, ge ba o phetlolla o tla hwetsana matheko a mangwe o tla hwetsana o palegile, ke moka ba thoma go ngapela ba sogā le ona gore o budule ba re ge ba phaya byoya ba bona ka kgakala e le mo gosehla. Eyale mekgopa ya diphoofu tsena di latelanago let tsona ba di sogā byale ka phuti ke bo Kome, pela pudubudu, sekopo Thsoso, phala pudi le nku. Kolobe ya naga a ba sogē fela ba dira ditloropo le ge ba bapola moroga ba no o ena wa koloba ke moka ba bapola.

54

Pitsi le yona mokgopa wa yonaa ba sogē ba no bapola moropa ge o kolobile ge o omile ba no o ala ba robala godimo ga ona. Thsipa ba no sogā fela ba ngapela ka dinala ke moka ba sogā, ba bangwe ba dira dikgotlwana ka yona ba tshela dikgagara. Ge ba sa o dira kgotlwana ba utswile gabotse ba dira lepesa ke dikala tsa lepesa.

Mankobo yona mekgopa wa yona ba dira kgotlwana ya dihlare. Thiwaane ena ke sebatana sa mokgopa wa mabalabala a mantso le a masweu, byale mokgopa wa yona ba

55 o nyaka kudu go dira kgotlwana ya dikgagara e botse kudu. Letlabo le yona phoofolo ena mokgopa wa yona a la soge le gona a wa tiya. Kgomo mokgopa wa yona o na le modiro o mogolo. Mathomo mosadi o dira byala ke moka monna a rapa banna ba gabo gore ba tle go mo thusa, kudu o rapa basugi ba mekgopa ge ba etla yo mongwe le yo mongwe o tswa a swere petlwana ya gagwe. E le gore ba re go bolaya kgomo ke moka ba o bapola ka manotlo ba tula masoba matheko a mokgopa byale ke moka ba tseye manotlo ba a tsentsha masobeng ba kokotela fase gore o ome o bapugi e.

Lyale le molang owe ba yago go fala dihlong ba swanetse go bapola. Lyale basadi ba batlilego go kgopela byala ba swanetse go rwala dipitso ba ya nokeng go kga metsi, ba bangwe ba ya dikone-
 56 ng tsa go gotsa mchlo gore ba apee metsi a rathomo metsi a bela ba tshela mokgopa gore o kolobe. Byale e a ka morago ba dira fela gore a ruthele byale mowe ke moka ba kwatama fase ka dikhuru ba thona go fala dihlong ke gor matswari le dinamana tsa go mamarela mokgopa byale tsona ke dilo tse ba thomago ka tsona. Ge ba boeletsa go fala byale go tswa dihlong hlong le ge ba boeletsa go fala la boraro ke dihlong byale dihlong hlong di isiwa ka gae ke tsa mong wa mokgopa, byale matswari le dinamana tse di saletsego letlalong ke tsa bafadi ba mokgopa le basadi ba goga metsi, tsona ba di apeya letsatsi lewe ge ba feditse go nwa byala ke moka ba di wela godimo la di ja.

Lyale mong wa mokgopa o tla re go banna ke lebugile, mokgopa o fadiwa gararo fela ke moka ba tshela byoko le ditshidi ba o lesetsa tsa oma nao.

Lyale malebo a nthse o swanetse go ntsha pitsa ya byala ya molaelo, aowa ewe yo mongwe le yo mongwe ge a enwa yona o ya gae gagwe. Fela ba bangwe la noba seba gore ba sale bawe ke moka ba sala ba enwa diphihlo

57 nabo. Mokgopa owa a va swanela go rotala mowe, ka gobane dimpya di ka uja, mong wa ona wa o tlosa a o fega godimo ga sehlare. Byale ka morago mosadi o dira byala monna o rapa banna gore ba tle ba mo thuse ona ola mokgopa ola. Byale a ba sa tlilo dira ka dipetlwana a wa, ba tlilo o tsosa lehlone ka mohlone.

Mohlone ke mohlare o mongwe wa metlwa wa diphaphati owe o swanetse go nyakela ke mong wa mokgopa. Byale mosadi o swanetse go ga metsi byale ke moka ka thoma go bapola mokgopa ka manotlo byale ba thoma go pyela ka metsi a go ruthela ba o lesetsa mong wa mokgopa ke mona o ntsha toutsa dilepe a ba nwa ke moka ka tseya dihlone ba thoma go di sipidisa godimo ga letlalo ba no dira byale byale go fihlela lehlone le etswa byale mowe e tla ba modiro wa bona o fedile, byale le modiro wa mokgopa o fedile go setse fela gore o sugiwe ka diatla. Mosadi o sa tla goma a dira byala ba 58 boya go soga. Ea o tshela makhura byale mohlantse mosadi a dira byala gape ba tlilo thoma ba o tsosa lehlone ka dihlone. Byale ke moka ba o swara ka diatla mowe byale ba opela kopelo e erego, mong wa kobo ke mang mong wa kobo mong wa kobo ke mang, byale byale basadi ba letsa mefulukwane ke gore byale mokgopa o budule.

Ge ba okwa o re gogoro gogoro ke moka ba o tshela makhura a mangwe a go phahlagana le letsoku ke moka ba re sugi sugi ke moka ba tla okwa o re thaphathapha ke gore byale ke moka modiro wa go soga o fedile byale banna ba goba mogobo ba isa kobo ka lapeng.

Ge ba sa tloga lapeng ba re ya-oi-oi ya-oi-oi ya oi-oi ya-oi-oi byale byale go fihla ba tsena ka lapeng, byale mokgopa ona ba rwesitse mong wa ona. Byale ge ba fihlile ka lapeng ba opela kopelo e ba re, mohlaka wa ngwana o fedile re nyaka malapa kare mohlaka wa ngwana o fedile, wa aa, mohlabendi e yena ke moka o tswela pele le go hlabella ka

59 mokgwa o a ka kgonang bontsi bya batho bona ba fela ba re wa aa, rotolela marotelele kare rotolela re go bone waa. Ke moka mong wa kolo o swanetse go ntsha byala. Ke moka mong wa mokgopa o sala a sega dintepa tse batho ba di sabago ka seroto sa mabele ntepa ka e tee ge e ka ba a na kobo ya bosego ke moka ke kobo.

Tudu ke mokgopa wa dikala tsa kosa ya dikiba, ga ba o soge ba no o bapola ke moka wa ona. Byale ona ba o bapola ka mokgwa o, ba ripa diphate tse pedi ke moka ba hlaba hlogong fa fihla makgotong byale ba tseya e ngwe ya hlaba matlepu byale ba nyakela tse dingwe tsa go bapola maoto (dirope) le matsogo ba di bapola ka tsona. Ge ba nyaka go diya kobo ya baima ba o soga fela ona a ba ritele ba no soga fela a o tswenye go butswa ga ona.

60 kgabo le yona ba no dira byale ka ge ba dira wa tudu. Tshwene le yona e byale ka moka tsena ke dikala tsa dikiba. Kubu ena ba seta ditshelane (disampoko).

Leswika mefuta ya maswika a ba sumisago mono nageng ya gesu ke lwala, thsilo, tithelo, ditai (mosoho) maboti letsoku mogaudi legakabye moropegetso.

Lwala ke leswika le legolo, byale ba tsama ba nyakela ka dinokeng a nyakela ke basadi fela le banna ba no nyakela, byale ge a le bone a ba botsa basadi ba gagwe gore ya nyakago lwala le kowa byale yo a le nyakago o tloya a le bona, ge a hwetsane gore wa le rata, ke moka o dira byala o rapa banna gore ba yo mo thusa go rwala, motho yo a ba rapago ke wa monna, mosadi o bega monna ka legata, byale a re mapoto a ke kgopela gore banna ba yo nthwalla lwala a wa ge monna a dumela ke moka monna o tla bega banna gore mapoto a mosadi o re o kgopela banna gore ba yo mo rwalla lwala, ke moka banna ba yo rwala. Ba le rwala ke mokgwa o, ba rema diphate tse pedi tse dikoto ke moka ba yo kakola lwala

61 ba beya godimo ga diphate ke moka ba laya ka marala, ba rwala ka babedi kapele ba babedi morago ke moka ba rwala ba fihlisa gae ba le beya ka lapeng la mong wa lona, ke moka yena o rotolela byala ba anwa. Eyale mosadi o tla thoma go lwa le letlapa ka go kgekgetha byale byale go fihlela le loka byale a a thoma go sila godimo ga lona. Lwala ba le thekga ka maswika a mararo, le lengwe ka theko e ngwe le lengwe ka theko e ngwe byale le lengwe ka mo ba kwatamago ka nthae.

Tshilo le yona ba e nyakela dinokeng yona ke letlapa le lenyana la phaphati le nyakela ke basadi le yona ba e gekgetha ka kgekgetho ke yona ewe ba silago ka yona. Go na le kopelo godimo ga tsona dilo tse pedi tse ba re, tshilo le lwala re tsere-ba setse ba ija le va lekokoro, tshilo le lwala re tsere ba setse ba ija lewa lekokoro, ke gore mowe lapeng lewe e be gona le kgarebe byale 62 kgarebe ewe e a bikiwa byale batswadi ba gagwe ba tla sala ba sila ka nosi. Kudu e bolela ge ka lapeng go le kgarebe ka e tee, byale rmage o tla thoma go sila.

Titelo ke matlapa a ba tseyago nokeng ya Lepelle, ke a mahubedu a ditlototo a diphaphati. A topa ke banna, byale ba fihla ba fa basadi, kudu a topa ke batsumi. Eyale a sumisa ke basadi go ritela dintlo le diboya masemong. Eyale yona titelo e na le mohola gape, ge motho a hlabile ke madi ba tlotsa makhura ke moka ba ruthetsa mollong ba mo gata ka yona. Mosoho ke maswika a mantso a go dira ditshipi.

Maboti ke maswika a masehla a go thella, byale maswika ana a bothata, a betliwa ka dilepe. Eyale ona e-be ba dira megopo ya go jela dikolobe. Letsoku ke leswika le lehubedu kudu, byale leswika lena le epiwa mmotong wa tsokung. Ke sekgabiso se segolo, dipitseng le a kgabisa batho ba tlola lona mmele le meriri le ditswaro. Ba le sila ke moka ba le hlakanya le makhura ke moka ba tlola, le tlo^{sa}

63 magotsane marega. Mogaudi le ona ba o epa fela maswika a ba epe a mebotong ba epa a ka meeding ya dinokana. Ke maswika a masehla, ba dio a komota ka maswika a mangwe a go tiya a ba rego ke ditai ke moka a kgomoga byale ke moka la rwala. Mogaudi o tletse kudu mmotong wa sakeng la badimu, mowe o lego gona ba re ke mogauding, gona mowe kgauswi le ona go be go dutsi mokgalabye yo mongwe ba re ke Lee Mohlabe.

Byale letsoku le ona mogaudi ke dilo tse di epiwago ke basadi fela le banna ba bangwe letsoku ba epa. Byale mogaudi ba o sumisa go hlatswa ditswana, ba usila yaba bupi. Legakabye ke letlapa le lesweu lewe modiro wa lona o mogolo ke go apeya batho sekgoma, ge a babya. Le go aga motse ka ona, ba a fotla ka dihlare ke moka ba a epela matheko a motse ba epela maswika a mane. Ge o ka le kgatsa ka le lengwe leswika o bona le etswa dihlase tsa mollo, ba re e 64 be ba tshekga mollo ka ona, ka mokgwa o ba soga mabyane, byale yo mongwe a tseyo noto a tiya lefsika ka maatla ke moka yola mongwe a beya byane godimo ke moka o tla bona mosi o tupa, ke moka ba butsetsa ke mollo ba gotsa.

Moropegetso ka maswika a mantso a go phadima byale ona e be ba hwetsana go barudi ba ditshipi motho o lopa pitsa o saba ka yona, modiro wa ona ke go ropegetsa dipitsa fela.

Ditshipi maina a ditshipi tse tsa go ba di rudiwa ke ana, narumu, masepe, magagane, resebe, maketsoka, dipetlwana, mefiri makelemese le dipheta le dikgohlo. Ditshipi tsena e be di rudiwa ke ba Phalaborwa, byale mono nageng eno ya gesu go ile gwa fihla monna yo mongwe wa mothoka ba re ke Lekatsane e be a rula ditshipi mothoka yona o be a etswa a le Phalaborwa. Byale mowe a goba a rula ditshipi o be a rula mmotong wa Mabotana, le manyelo a ditshipi a sale gona. Byale morudi wa ditshipi o roka mokgopa

65 a dira mouba. Mokgopa ba o roka ka masika, byale ba siya lesoba ka le tee, byale ka mo lesobeng ba lokela lenaka ba le tlema kudu ke moka gore moya o tswa ka gora. Byale ke moka ba nyakela dikgona tsa mohlako ba di besa tsa a swa gwa sala magala ke moka ba tsea magala ba kgotakanya felo go tee ke tsona dikgona tsa nthse tse ba tlilo go besa mosoho, byale ba thoma ba gotsetsa mollo ke moka ba tsea magala ba a beya godimo ga mollo byale ba butsetsa mollo ka mouba. Ba butsetsa ka mokgwa o, ba tswara mouba ka diatla tse pedi ke moka ta o kukela godimo ge ba o isa fase ke moka moya o mogolo wa tswa ke ona o o butsetsago mollo, byale ge matla a swele o tla bona e le a mahubedu-hubedu ke moka ba a kaba ka dikalo ba thoma go a natla ka dinoto. Ba dira byale ge lefodile le boetswa gape sebesong ke moka la goma la swa gape ba goma ba le natla go fihlela ba fetsa sewe ba nyakago go se dira. Modiro ona ba o dira e sa le

66 gosasa, le ka meriti, ka gobane o na rabaka awe mollo o na le maatla kudu. Ge e le tsatsi la maru ke modiro o ba hlwago ba dira mosegare ka moka. Ge motho a nyaka se sengwe sa ditshipi o swanetsa go epa maswika ana a ditshipi a ise ga barudi byale barudi ba tla mo rulela ke moka tefo ke go ntshagana dilo tsewe di dirilego ke maswika a gagwe. Ba bangwe ba ya ba saba ka mathebo lethebo le tseya matsepe a mabedi le saka la mabele le lona.

Marumu. Marumu ke dilo tsa dipetseka (diphaphati) byale ka titong ba dira tolotolo e tshesese gore ba tle ba kgone go twela thekong.

Theko ba betla mogwane ba dira phate e tshesese e telele ke moka ka mola ba yo go twela ka nthse e ba mogokotwana gore ge ba twela gwa se ke gwa pharoga.

Byale ge ba twetse ke moka ba gatledisa ka mogatla wa mosela wa tumuga go ba wa kgomo matsatsi a, byale mogatla wa kgomo o tiile kudu. Lerumu mosomo wa lona ke go hlata dikgomo le diphofofo le ntweng le a sumiswa. Mosebe

67 ke ya phakana tsa marumo, byale mesebe ke mehuta e mmedi ke wa dikobe le wa tolotolo, byale yona ba e sumisa ka borwa, o sumiswa dintweng le go tsoma. Byale e be ba e therela ka botolo, botolo ke mohlare fela mono nagen e ya gesu a bo gona ke mohlare o mogolo o lekana le mohlatswa wa diphephe tse disehla, byale ba re ba kga diphephe tsa ona ke moka ba di kgotla, ba bangwe ba epa medi ya byona

Matsepe ke dilo tse ba lerago ka tsona. Byale matsepe a bona e be e le a ratelele a mokolo a na le mosuswane o motelele. Lyale ratsepe ba tsea basadi ka ona e be e le tsona dikgomo tsa gona, motho a ntsha lesome la matsepe le matsepe a mabedi goa lesome le a mahlano ke bahumi bawe .

Magagane le ona ke sehlabani sa marumo, byale ke selo sa phaphati sa mosuswane o motelele, se na le bogale, byale ka sona ba rema byale ka selepe. Byale dilo tsena le gana lehono di sa le, gona. bohlatse bya tsona.

68 Temeka Maseokoma le Sebeseletse Rakgwale ba kile ba re ba enwa byala byale ba tsea kgane ya marumong ke mphatho ka o tee, byale yo mongwe a re wena o be o le lepyega byale yo mongwe le yena a rialo. Byale batho ba thoma go sega ba se ke ba ela taba hloko, byale ba ile ge ba tla hlokomela ba tona ba elwa byale ba se ke la phakisa ba lamola, byale Maseokoma a tiya Rakgwale ka mokgwa o o beufisago, byale batho ba thona go lamola. Maseokoma a ya gae gagwe, kganthe Rakgwale o sa kwatile a gana gore Maseokoma a nele, a ya ka gae go tsea magagane le lebekelo a lata Maseokoma gae gagwe ge a fihla a hwetsana Maseokoma a dutsi lapeng byale Maseokoma o ile ge a re nahlo a bona Rakgwale a etla a tswere magagane le lebekelo, byale Maseokoma a kitimela ka ntlong a tsea wa gagwe magagane, byale ba hlakana, Rakgwale a fosa magagane a rema Maseokoma

69 letsogo, byale Maseokora le yena a o fosa a mo rema magetla Rakgwale a wela fase, o ile a sa re o nyaka go napa a fedisa yaba batho ba setse ba fihlile ba tswara maseokoma erile ge Rakgwale a tsoga a rera Maseokoma phatla yaba ba bangwe ba tswara Rakgwale. Byale yaba mowe molato wa ntwana o fedile. Taba ena ga gwe ka gwa ba le molato ba ile ba no homola.

Maketsoka ke selepe byale sora ba se dira ka matsepe a a fedilego ba twela byale ka magagane byale ba ripa diphate ka ona. Ba rera diphate tsa dintlo ka ona. Dipetlwana tsena ke dilo tsa go fala mokgopa byale tsona ke setse ke di hlalositse ka kowa ditabeng tsa mokgopa wa kgomo.

Mefiri le yona e dira ke bora barudi ba ditshipi, byale ke e mehubeu, a e rwalwe ke batho fela e rwalwa ke batho ba bagolo, dikgosi bakgomana le batseta ke dilo tse di aparago ke basadi, ba e ngametsa matsogong le ya maoto e gona.

70 Makedemese ena ke mofaka ba no kgatla yaba diphaphati tse dikgolo ke moka ba loutsa ka theko e ngwe gwa ba bogale, byale ka mo ba swarago ka gona ba betla diphate tsa diphaphati ke moka ba di gatledisa ka mogatla, gore mo ba o sumisa wa se ke wa sega.

Dipheta ke tse dintso tse dikoto ba re ke dipeta tsa thaga, e be di sa aparwe ke batho fela le gona batho ba ba goba ba le natso e be ba sa di apare e be di aparwa ke kgosi le mohomagadi, le gona le yona kgosi e be e sa apare ka nosi mathomo e be ba thoma ba mo apesa. Byale tse ga goba go apara batho ke tse disehla. Dilo tse e be ba direka ka dipudi ga barudi. Kgohlo yona e le e reka ke motho yo mongwe le yo mongwe ke dipheta tse dikoto empa tsona ke tse dikhubedu. Ba ohla manti ke moka ba di foleda dia aparwa ke basadi le dikgarebe le bakgeko o le bona ba apara. Modiro wa lapeng. Modiro wa lapa ke wa basadi, mediro ya lapa ke ena:-
Mafate mosadi o swanetse go rera mapoma

71 (diphate) ka morago a rema matswaro (diphate tsa seforong) e le gore pele o sekela dihlaka dihlaka tse di sekelwago ke lesisisi le lehlakanoka, fela go na le mohlare o mongwe ba re ke mothathsatha le ona ba aga mafate ka ona. Eyale ge lapa a aga ka mothathsatha o no aga ka ona fela a ba phahlaganye le lesisisi le lehlaka-noka. Eyale mothathsatha ke mohlare o mongwe wa go nkga kudu, byale o palega maloba a mahubedu ke o nosese o nyakilo lekana le lesisisi.

Eyale ba thoma ka go epela mapoma le metswaro, byale ba ba di balla ke moka ka morago ba kgona ba gwaella ka ona, leballo lewe ke ka le tee, byale ge ba gwaella ba tseya ditito tsa ya fase, ke moka ge ba feditse go gwaella ba thoma go balla byale mowe ba balla maballo a mabedi. Eyale ge ba feditse maballo ke moka ba tseya pato ba kokotela mafate gore a lekane. Eyale metswarello ba dira ka diphate tse dikoto. Mafate a lesisisi le lehlaka-noka tsena ba di hlakanthsa ge ba aga, byale ba re go di sekela ke moka ba di fotla ba di ripela modiro wa tsona ba no dira byale ka mothathsatha fela tsona ba tsea ditito tsa ya godimo dihla tsa ya fase, ke moka ba kokotela ka pato. Ke moka ke lapa le fedile, modiro ona o dira ke basadi byale lapa lena le difero tse pedi.

Go bata byale ke moka ba thoma go lema lapa ka letsepe gore mobu ka moka o tsoge, byale ba kgelle metsi ba pyele mobu ka ona gore mobu o kolobe. Eyale mowe ke moka ba thoma go bata mobu ka pato gore o batalle o lekane.

Eyale ge mobu o omile (lebato) ka moka byale ba nyakela molu o mongwe kudu ba nyakela mobu wa mosopaolo ke moka ta ala godimo ga lebato ke moka ta pyela ka metsi a koloba ba thoma go bata gapé ke moka ta goma ta lesetsa gwa ona ona mobu a o khukhusuluxi. Eyale ka morago ge o omile ke moka byale ba tsentsha titelo ba thoma go ritela, byale titelo ge ba ritela ba fela ba e ena ka metsing gore e kolobe

73 ge ba ritela e kgone go kitima godimo ga lebato. byale ge ba feditse go ritela ke moka ba lesetsa gore le ome, ke moka mosadi o dira morututu wa go dula godimo ga ona, morututu a o kgone ke basadi ka moka, byale mosadi yo a sa kgonego o swanetse go reta mosila wa merututu. Moreti o swanetse go dira mapoto a go leboga mosila, ge mosila a fihla a swanetse go hwetsana moreti a roretse mabu a bile a pyetse ka metsi ke moka moretiwa a dio fihla ba go bopa morututu. Morututu ba thona ka go bopa ka diatla a be a o fetsa ka diatla, byale ke moka a tsee pato a bate ka yona. Byale mowe mosila o feditse modiro wa gagwe byale mong o tla sala a di bona ka nosi ka gobane mosila o mo thekgetse morututu.

74 Byale o swanetse go ntsha mapoto a hlapise mosila diatla. Ke moka mong wa lapa o tla sala a soma byale ka ge a soma lapa. Byale titelo e feditse modiro wa lapa byale ke moka ba ntsha boloko ba dila lapa, ka byona boloko ba dira makwai ka byona, ba re go dila ba dila ke moka mogongwe la fela ba sipisisa menwana ba dira tse nkego menwana e a duduzela, mogongwe ba tloga ba isa kowa le kowa byale o hwetsane lapa e le lapa le botse ka dikgabiso tse. Byale gare ga lapa ba dira sebeso ba dira sekhudu gare ga lapa e tloga eba sekhudu se segolo, ke mowe ba gotsago mollo ga sona.

Byale mosadi ge a tsoga e sa le gosasa o swanetse go feela lapa pele ga gore a gotse mollo, le go kgopa molora a kgone a gotsa mollo. Ona ke modiro wa lapa wa mosadi tsatsi le lengwe le le lengwe ge bo esa modiro ke ona.

Ge mosadi a sa ke a hlokomela lapa la gagwe, a nore go tsoga a se ke afeela a wa o tla sega ke batho ka baka la bosaedi bya gagwe. Ba mo epa ka dikepo tsena, lapa lewe ba re ke mathuhwaneng, ge pula e nele le a sisimisa ewe ke kopo ya basadi banna bona ba re mosadi yowe le go hlapa a hlape ke a bona mmele wa gagwe wa nkgwa, a retse

75

e fela dikgomo tsa morwa kete di lobile diile ka leweng. Ka gobane pula ke masinya dianego, mohleng e nele o tla hwetsana go tsogile dilo tse dingata lapeng, digokgoti tsa maheya, makgata a ditloo ka moka a dilwana tse di lewago ka lapeng le masepa a dikgogo, byale wa kwa lapa le nka le re foo motho a ka hlatsa ge a ka ja sejo a dutsi go loma.

Eyale mosadi wa mohuta o go bonagala gore le ka ntlong go byale o no feela fela mo a robalago, a wa e fela ke lesacdi bana le ge ba ka no rota ka ntlong a ka se ke a tsoga a nega dikobo le magogo gore a omise ke letsatsi le magala a ka se ke a beya godino ga moroto gore moroto o ore. Eyale ge sa dira byale ntlo e a nka, le gona ntlo e ba le diboko tsa go loma.

76

Dikgone ke modiro wa basadi le dikgarebe, dikgarebe di na le lelaka la go ya dikgoneng, ke tsatsi le ba yago dikgoneng ba re go ja tsa go ja ke moka ba tloga ba ya dikgoneng ba yo hlwa ba roba dikgone ke moka ge letsatsi le ya madikelo ke moka ba tlema dingata ba rwesana wa mafelo bya e ka ge ba kgona go thekgenetsa ke moka wa kwatama byale yola morwadi le yena wa kwatama byale ke moka ba rwesana, ke moka ba ya gae. Ba yore go fihla gae ba di hlophela ka matuding. Eyale ge e le mosadi yo a nago le kgarebe o tsogela dikgoneng byale kgarebe ya sala e sila.

Modiro wa mokgekolo nka re mosadi yo a sasilego ke go roba dikgone le go kga metsi ke gore dilo tsena o di dira ge ngwetsi a sila goba go kga morogo wa dirapeng tsa magae, le go o apeya ge nke ngwetsi o na le ngwana o re go hlatleya morago ke moka a tloga a tsana a homotsa ngwana byale moledi wa ngwana a sala a beseletsa mollo. Eyale ge mokgekolo a sa dire mosomo o ngwetsi ke moka o tla thoma go belaela mafello o tla bona a apeya tsa gagwe dipitsa, byale mokgekolo a sala a tswenyega. Ka gobane le ge monna wa ngwetsi a ka nore ke a gana a ka se ke a thusa selo, ka gobane le ba gabo ba tsene ka gare ba laya ya bona melao.

77 Byale gana mowe pele ga gore go be le phapano batswadi ba lesogana ba swanetse go tsebisa batswadi ba kgarebe gore ngwana wa lena re mo hlatlela pitsa, byale batswadi ba mosadi ba tla ntsha pitsa le ya morogo ba mo fa tsa gore a apee ka tsona. Fela lega go le byale mosadi o swanetse gore a fele a tsolela mmatswale wa gagwe yo a ka sekeng a mo tsolela ke mmatswale wa monna, ka gore o na le mosadi wa gagwe ke yena yowe a swanetsego go mo apela.

Byale gana mowe re hwetsana gore batswadi ba ngwetsi ke masaedi ka gobane ba dumeletse ngwana wa bona a apeya tsa gagwe dipitsa kganthe molao ngwetsi e ntsha ke e ngwe ngwetsi ge nke o tsere ke ngwana wa lekgothwane o swanetse gore a no apeya pitsa ka e tee le mokgekolo go fihlela ba aroganya ke Modimo, byale batho ba bona phoso re bona ga batswadi ba mosadi kgahe le ga motswadi wa mosogana e gona. Mosadi wa lesaedi mabapi le malapa ke mosadi wa ga lalesa ba rego ke manyane, byale mosadi yona ka lapeng le ka ntlong go no swana, e ka re ke mokgotheng, byale ka mo ntlong go a nka gore foo ka nereto ya bana le mo lapeng le gona.

Byale batho ba bantsi ba sisingwa go ja dijo tsa gagwe gammo, o le byala byale ge ba mo epa ka byala ba re, o gamolela mekgato ya bana le gona kudumela e noba e rothela ka byaleng. Ba pelot tse dinyana ba nwa o bona ba kitima ba yo hlatsa. Go apeya go apeya mosadi le tsona dijo tsena ba abela ke mosadi. Byale mosadi o swanetse gore to tsoga a tsee pitsa a yo kga metsi ke moka a apee morogo, kowa wa sila, byale ge morogo o budule, o a o hlatlola ke moka a hlatleya pitsa ya buswa.

Byale ge a bo fagile ke moka o fa motho yo mongwe le yo mongwe mogopo wa gagwe, ge ba feditse go ja ke moka o tsee ditswana o di boloka. Ditswana ba re go fehla pitsa ke moka ba thoma go hlatswa ditswana. Byale ditaba tsa go apeya di hlalositse ka totlalo matlakaleng a dijo.

END 781